

Jewhen Nahlik

Замасковані біблійні переспіви П. Куліша : ("Бесіда старого розуму з недомыслом" і "Хуторянка")

Acta Polono-Ruthenica 2, 187-194

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jewhen Nahlik
Lwów

Замасковані біблійні переспіви П. Куліша (*Бесіда старого розуму з недомислом і Хуторянка*)

Обидва ці твори Пантелеймона Куліша ввійшли до його книжки *Хуторская философия и удаление от света поэзия*, випущеній у світ 1879 р. в Санкт-Петербурзі і відразу ж забороненій і вилученій з продажу (*Хуторянка* перед тим уперше була надрукована в „буковинському альманасі на рік 1877” „Руська хата”, Львів - Чернівці, 1877). У нинішньому літературознавстві їх сприймають зазвичай як оригінальні тексти Куліша, написані під впливом його перекладів Святого Письма. Насправді ж ці твори, як показує ретельне зіставлення їх з відповідними біблійними книгами, є замаскованими публікаціями Кулішевих переспівів зі Старого Заповіту.

Бесіда Старого Розуму з Недомислом являє собою ледь чи не дослівний і майже повний віршовий переклад українською мовою поетичної частини *Книги Іова* (нема обрамлюючих її прологу й епілогу, викладених прозою, а також віршів 3. 20-26, 19. 23-29, 30. 2-4, 6-8, 31. 1-6, 9-12, 18-21, 26-28, 31-37 з промов Іова і цілої промови наймолодшого учасника дискусії Елігу¹). При цьому слова Іова подано в *Бесіді...* як слова Старого Розуму, повчання приятелів Іова - Еліфаза, Білдада і Цофара - як мовну партію одного тільки Недомисла, а явлене наприкінці дискусії Слово Боже - як Голос із Неба.

Не бажаючи, з одного боку, робити відступи від оригіналу в своєму переспіві *Книги Іова*, а з іншого, намагаючись хоч якось пояснити ті неузгодженості, що вникли внаслідок зведення мовних партій трьох друзів Іова до єдиної партії Недомисла, Куліш додав до

¹ При зіставленні переспівів Куліша з Біблією з текстом Святого Письма я послуговувався виданням: *Святе Письмо Старого та Нового Завіту*, повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. (1-а ред. перекладу - о. І. Хоменка) United Bible Societas 1991.

Бесіди... таку примітку: „По первоначальному плану диалога, Старый Розум долженствовал бы иметь двух оппонентов, но нишун (тут: проводир незрячого дяка, брака, брав участь у його виставах - С. Н.) исправлял должность обоих, за неимением товарища, и самое заглавие пьесы приспособлено Якимом к этому обстоятельству”².

За винятком заголовка, зазначених скорочень, пертурбацій з дійовими особами та їх назвами, розчленування тексту трьома зірочками на дрібні фрагменти, а також позатекстових коментарів Куліша, що ними споряджено окремі висловлювання персонажів, у *Бесіди...* нема жодних інших відмінностей від тексту біблійної *Книги Іова*.

Порівняно складнішою літературною містифікацією є *Хуторянка*, в якій заховано біблійну *Пісню пісень*. Текст останньої, який являє собою взаємне оспівування наречених - „молодого” і „молодої„ (пастуха та пастушки), зі вклиненням традиційного для античної драматургії хору, Куліш драматизував, розділивши його на кілька мовних партій: „хуторянки”, „любимий невольниці”, „царя”, „пастуха”, „хора”, „хора невольниц”, „первого уличного хора”, второго уличного хора”. При цьому окремі уривки з розшматованої таким чином мовної партії „молодого” письменник-містифікатор змушував не раз виголошувати навіть „хуторянку”. Разом з новими дійовими особами він увів, спираючись на натяки біблійного тексту („біжімо!// Цар увів мене в свої хоромни” - Пісн. 1.4) і увиразнюючи їх („Ухопи мене, дружино! //Я оманю піймалась...// Утікаймо із чертогів, // із царських світлиць розкішних!”³), любовний трикутник „цар - хуторянка - пастух”; суцільний плин *Пісні пісень*, що в каноні Старого Заповіту складається з восьми глав, розбив на шість днів (сцен) „древнего брачного пиршества”, додав російською мовою сценічні пояснення (ремарки), за допомогою яких спробував частково українізувати біблійне дійство (на самому початку містифікації зазначено: „хуторянка в украинском наряде, голова в цветах” -

² П. А. Кулиш. *Хуторская философия и удаленная от света поэзия*, Санкт-Петербург 1879, s. 211. Далі, цитуючи *Бесіду Старого Розуму з Недомислом*, покликуюсь на це видання в тексті, зазначаючи сторінку.

³ П. Куліш. *Хуторанка, або Співана хвала молодій перед весільними гостями. Антична народна дивовижка*, [w:] П. О. Куліш. *Твори в 2 т.*, Київ 1994, т. 2, s. 248. Далі, цитуючи *Хуторянку*, зазначаючи сторінку.

с. 248). Зняв чомусь згадки про „дочок єрусалимських”, „дочок сіонських” (Пісн. 2. 10-11), назвавши їх просто „дівчатами” (с. 255), про царя Давида („Шия твоя, немов Давидова башта”, Пісн. 4.4, - „шня - мов оружна башта” - с. 255), але зберіг багато характерних географічних, зоографічних та ботанічних реалій Близького Сходу (Ливан-гора, Єрусалим, „преславний город Терса”, „стави Єсвонські”, „виноградники янгадські”, нард, фіга, шапран, кинамон тощо), - це наштовхує на думку про те, що елементи українізації в перше сценічне пояснення, а також єдину позатекстову (авторську) примітку („Такіє жарти между любовниками делаются и в наше время на Украине” - с. 258) Куліш вніс уже після того, як зробив поетичний переклад *Пісні пісень*. Письменник зняв також вірші 5.7, 8. 6-9, 12-14 - як таких, що не узгоджувалися з твореною ним фабулою, додав восьмирядковий рефрен, яким хор відкриває дійство кожного дня („Дивувався цар премудрий...”), вставив репліку, що зв’язує розвиток дії („Л ю б и м а я н е в о л ь н и ц а: Ти, смуглява гордівнице! //Іди визирничь в криницю” - ч. 249), неістотне риторичне запитання („Хор: [...] Хто се, мов зоря, зоріє, наче місяць світить-мріє, чиста, мов те сонце красне, і страшна, мов військо горде? - с. 263), нарешті, подав оригінальне закінчення в завершальній промові хуторянки.

Відаючи духовною цензурою, Святійший Синод російської православної церкви 1863 р. наказав своїм цензорам не пропускати до друку релігійних книжок українською мовою, а через два роки заборонив і проповідь на „простонародній мові і з простонародними словами”⁴. З приводу цих заборон М. Драгоманов у статті *Антракт з історії українофільства (1863 - 1872)*, написаній 1872 р. й опублікованій у львовському часописі „Правда” 1876 р. (числа 12-16), зауважив, що „ніде так рутин, навіть у Росії, не має сили, як у духовенстві і особливо монашестві, з котрого складається „Святійший Синод”, і противухристиянський приказ Св. Синода, щоб духовна цензура не пропускала книг і проповідей на „простонародних мовах”, мусить продержатись довго. [...] Український переклад (Біблії. - Є. Н.) буде особливо ненависним російським „чорним”, бо він по

⁴ Див.: М. П. Драгоманов. *Антракт з історії українофільства (1863 - 1872)*, [w:] М. П. Драгоманов. *Вибране (...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні*, Київ 1991. с. 218.

самій необхідності буде живіший і простіший, ніж навіть гарний російський [...], а особливо, ніж той, що тепер продає Синод, а навіть і лондонське товариство під заголовком „перевод на русское наречие”.⁵ Не дивно, отже, що в середині 60-х років духовна цензура російської церкви заборонила публікувати український переклад Євангелії, здійснений Пилипом Морачевським, незважаючи на те, що цей переклад здобув позитивну оцінку вчених-філологів О. Востокава, І. Срезневського та А. Никитенка і був схвалений до друку Петербурзькою академією наук.

Над перекладом біблійних книг українською мовою Куліш почав цілеспрямовано працювати з кінця 1867 р., а надто з 1868 р. Особливо інтенсивно займався цією творчою роботою у 1867 - 1868 рр. у Варшаві і в 1869 - 1871 рр. у Відні, Львові та під час подорожей по Західній Європі. Перекладені тексти публікував у львівському часописі „Правда” (в 1868 - 1870 рр.) та окремими книгами у Львові і Відні (1869 - 1871 рр.). *Книгу Іова* перетлумачив у 1868 - 1869 рр. і надрукував її під псевдонімом спочатку у „Правді” (1869. - Ч. 6-11), а потім окремою книжкою: „Іов. Переспів Павла Ратая” (Львів, 1869; тут до переспіву додав передмову під назвою *Коли написано Книгу Іова (Вибірка з останнього працювання науки коло сієї речі)*). Десь тоді ж, очевидно, на переломі 60-70-х або, принаймні, в наступних кілька років, переклав і *Пісню пісень*.

Розійшовшись із галицькими народовцями, згуртованими навколо „Правди”, і повернувшись на Наддніпрянську Україну, Куліш захотів апробувати свої українські переклади старозаповітних книг у себе на батьківщині. Зробити це він міг тільки в обхід російської духовної цензури. З цією метою трансформував переспіви *Книги Іова* та *Пісні пісень* у світські тексти і вмонтував їх у книгу-трактат *Хуторская философия и удаленная от света поэзия*, вдаввшись при цьому до ще однієї містифікації: подав *Бесіду Старого Розуму з Недомислом* і *Хуторянку* як записи „театральних представлень”, що їх нібито склав свого часу „слепой приходской дяк Яким” (с. 26), знаний йому ще з дитинства. У трактаті Куліш мимохідь зазначив, що цей дяк „знал всю Библию и все церковные чтения наизусть [...]” (с. 27) і що „стихотворные диалоги Якима” (так визначив автор

⁵ Ibidem. s. 232.

Хуторской философии... жанр *Бесіди...* - с. 159) є нічим іншим, як мовною адаптацією біблійного уривка, тобто перекладом його з церковнослов'янської мови на народну українську (поміщик, у дворі якого Яким начебто ставив свої п'єси, каже йому: „Представь нам, Яким, *Бесіду Старого Розуму з Недомислом*, да смотри мне, не отступай ни на волос от того, как заимствованные тобою мысли изображены в Библии. Я ведь знаю, откуда ты их понабрал: отец Лука все мне объяснил. Позволяю тебе только упростить язык, который для нас, мирских людей, не так вразумителен, как для отца Луки” - с. 157-158): До речі, дяк Яким і отець Лука були реальними особами з рідного Кулішеві містечка Вороніж на Сумщині; про них письменник згадав в автобіографічній *Жизні Куліша*, описуючи своє оточення в дитинстві („сліпого дяка Якима, що знав напам'ять усе церковне читання й співання”, вельми шанувала Кулішева матір, „найлюбіше з ним розмовляла”; він „їй і з Біблії, і з великої своєї пам'яті, мішаючи звичайну річ з церковною, щонеділі, зайшовши з проскурою, наговорить стільки, що вона увесть тиждень споминає да по-своєму міркує” - Куліш П. Трови: в 2 т. - Київ 1994, с. 237).

У змісті (переліку розділів) *Хуторской философии...* *Бесіда Старого Розуму з Недомислом* представлена як „святочное философствование на малорусском языке”, а *Хуторяника* - як „святочная оперетта на малорусском языке” (у тексті трактату її ще названо „співаною дивовижею” - с. 159). Публікуючи обидві п'єси в цій книзі, Куліш зазначив, буцімто український текст у них належить Якимові, а російський (позатекстові коментарі, „второе объяснительное заглавие” в *Хуторяниці* - „Хвала новобрачной перед брачными гостями”, - „а равно и другие сценические объяснения” додано до оригіналу видавцем, тобто самим Кулішем (с. 211, 275). При цьому Куліш переніс у *Бесіду...* більшість своїх приміток з опублікованого 1869 р. переспіву *Юва*, переклавши їх російською мовою, і додав до них кілька нових.

Містифікуючи *Бесіду...* і *Хуторянику* - замасковані переспіви *Книги Юва* та *Пісні пісень* - як писемні пам'ятки напівнародного, уснопоетичного походження, Куліш сподівався таким чином не тільки обійти церковну цензуру, а й дістати додатковий шанс для отримання дозволу на друк цих матеріалів (до публікації україномовних писемних пам'яток царська цензура ставилася не так

прискіпливо, як до друку нових художніх творів) і вберегти себе від можливого звинувачення в тому, що власні переспіви з Біблії він видає за свої оригінальні твори. Втім, останнє могло бути інкриміноване йому хіба що стосовно *Бесіди Старого Розуму з Недомислом*, бо *Хуторянка*, завдяки вигадливим, я б навіть сказав, дотепним маніпуляціям з переспівом *Пісні пісень*, може функціонувати як її оригінальна сценічна переробка. Це відчув і сам Куліш: бачачи, що ця його п'єса „ще нехутко появиться дома у світ” (очевидно, через якісь перешкоди у виданні *Хуторської філософії...*, він 23 грудня 1875 р. надіслав її верстку або відбитку, відтиснену в петербурзькій друкарні спеціально для згаданої книжки, Олександрові Барвінському для публікації в буковинському альманасі вже як його (Куліша) власний твір під назвою *Хуторянка, або Співана хвала молододі перед весільними гостями. Антична народна дивовжа. Зложив яко лібретто П. А. Куліш*⁶. І справді, *Хуторянку* можна вважати за жанром лібретто *Пісні пісень*, тобто віршово-драматичною переробкою останньої для інсценізації її як оперети.

Коли ж Куліш скомпонував обидві містифікації? Хоча *Хуторская философия и удаление от света поэзия* побачила світ, як зазначено на її титульній сторінці, 1879 р., зверстали і друкували її ще в 1874 - 1875 рр. Вже на звороті передньої обкладинки другого тому тому *Истории воссоединения Руси* (Санкт-Петербург, 1874) було анонсовано: „Печатается и в непродолжительном времени выйдет в свет книга того же автора под заглавием: *Хуторская философия и удаление от света поэзия*, книга, написанная в виде отдыха после второго тома *Истории воссоединения Руси* (листов около 20)”. У листі до О. Кістяківського від 28 лютого 1875 р. Куліш повідомляв про те, що *Хуторская философия...* на той час саме друкувалася⁷. А 23 грудня 1875 р. він надіслав Ол. Барвінському вже відбитки двох текстів з цієї книжки, набраних у петербурзькій друкарні, - *Іродової мороки* та *Хуторянки*⁸. Крім того, *Бесіда* і *Хуто-*

⁶ Ол. Барвінський. *Спомини з мого життя. Перша частина*, Львів 1912, с. 253.

⁷ Див.: Інститут рукопису Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України. ф. III, пг 68268.

⁸ Див.: Ол. Барвінський. *Спомини з мого життя. Перша частина*. - Як зазначено на титульній сторінці книжки *Хуторская философия и удаление от света*

рянки згадуються в самому трактаті *Хуторская философия...*⁹, написаному або, принаймні, завершеному 1874 р. (ця дата впливає із зауваження в тексті трактату про те, що одна з думок, висловлених в епістолярії „україно-хлопоманів” 1846 р. - фактично в Кулішевому листі до кирило-мефодіївських „братчиків”, - знову з’являється друком в *Хуторской философии...* через 28 років).¹⁰

Перелічені факти спонукають зробити висновок, що *Бесіду...* і *Хуторянку* Куліш скомпонував по завершенні другого тому *Истории воссоединения Руси* і до його виходу у світ, тобто не пізніше 1874 р.

Залишається ще з’ясувати, чому була заборонена *Хуторская философия и удаление от света поэзия*: чи не зіграли в цьому якусь роль замасковані в ній переспіви зі Святого Письма? Чи ж не демаскували їх російські урядовці та церковнослужителі вже по виході книжки у світ? Насамкінець слід згадати, що *Бесіда Старого Розуму з Недомислом* була передрукована з *Хуторской философии и удаленной от света поэзии* в *Сочинениях и письмах* П. Куліша¹¹, що їх видавала вдова присьменника Олександра Куліш-Білозерська за редакцією І. Каманіна, без жодного натяку на за’язок *Бесіди...* з *Книгою Іова* чи її Кулішевим переспівом. Юл. Романчук же, подаючи *Іова* в третьому томі свого видання *Творів* Куліша (Львів, 1909), серед джерел тексту вказав, крім першодруку в „Правді” та окремої книжки 1869 р., і на публікацію в першому томі каманінського видання, зазначивши, що він „містить тільки віршовану частину *Іова* під написом *Бесіда Старого Розуму з Недомислом*, виняту із сконфіскованої книжки *Хуторская философия и удаление от света поэзия*, Санкт-Петербург 1879. Ю. Романчук також додав, що текст *Бесіди...* „де в чім відмінний” від *Іова* 1869 р. і що він як упорядник „часом сего тексту тримався”¹².

Чи мав рацію в такій контамінації? У *Бесіді Старого Розуму*

поэзия, її надрукувала Типографія товарищества „Общественная польза” (Санкт-Петербург), s. 253.

⁹ П. А. Куліш. *Хуторская философия...*, s. 157-160.

¹⁰ *Ibidem*, s. 181.

¹¹ П. А. Куліш. *Сочинения и письма*, Київ 1908, т. I, s. 330-396 (Кулішеві примітки - s. 110-122).

¹² Ю. Романчук. *Припіски*, [w:] П. Куліш. *Твори*, Львів 1909, т. 3, s. 542.

з *Недомислом*, порівняно з Кулішевим переспівом *Іова* 1869 р., справді є зміни не тільки містифікаційного, а й творчого характеру, - останні продиктовані бажанням автора вдосконалити мову перекладу. Власне, містифікуючи свій переспів як напівнародний твір, Куліш заодно подекуди відредагував його. Так, замість русизма „пища”¹³ ужив українське слово „страва” (с. 214), вдало змінив означення, виражені нейтральними присвійними займенниками, на означення, в ролі яких виступають емоційно забравлені оціночні прикметники: „Зайдливий від думок *своїх* сохне” - „зайдливий від *злющих* думок сохне”¹⁴ (с. 196), „хоч би й оззавсь благий на *мої* речі”¹⁵ - „хоч би й оззавсь благий на *ревні* речі” (с. 207). Деякі лексичні та синтаксичні виправлення менш істотні: „Премудости шукати *треба* в сивих”¹⁶ - „Премудости, *мовляв*, шукати в сивих” (с. 214), „на *свою* ширість”¹⁷ - „на *власну* ширість” (с. 194), „його оселю марну”¹⁸ - „оселю його марну” (с. 196). Частина виправлень мають морфологічний і фонетичний характер: *дихання, жадання, лихоліття, щастя* - *диханнє, жаданнє, лихоліттє, щастє* (із 70-х років Куліш в аналогічних випадках послідовно вживав закінчення -є), *наповняли* - *ісповняли* („і сріблами світлиці ісповняли” - с. 193), але *ізохне* - *посохне* („а перш трави усякої посохне” - с. 205), *болесті* - *болеці, в яйці* - *в ййці, не відвертайсь* - *не одвертайсь, але одкрис* - *відкрис* („уста свої відкрис” - с. 212). Ці та інші подібні редакторські виправлення Куліша в *Бесіді Старого Розуму з Недомислом* слід, на мою думку, врахувати при реконструкції канонічного тексту його перспіву *Іова* кінця 60-х - першої половини 70-х років.

¹³ П. Куліш. *Іов, переспів* Павла Ратая. Львів 1869, с. 26.

¹⁴ *Ibidem*. s. 11.

¹⁵ *Ibidem*. s. 20.

¹⁶ *Ibidem*. s. 26.

¹⁷ *Ibidem*. s. 9.

¹⁸ *Ibidem*. s. 11.